

חנה הרצוג, טל כוכבי ושמעון צלניקר (עורכים).
דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל.
 ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד. 2007. 601 עמודים

ורד ויניצקי-סרוסי*

דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל הוא ספר שהוא יותר מספר אחד. הריבוי הוא לא רק תוצר של גודלו האימתני (הספר אוחד ב־601 עמודים), אלא של הבחירה המרתקת של עורכיו (חנה הרצוג, טל כוכבי ושמעון צלניקר) ללכת אל מעבר למקובל. וכך נכרכו להם יחדיו 18 מאמרים, שרובם מבוססים על הרצאות שהוצגו בכנס שנערך לפני כמה שנים במכון ון ליר בירושלים לכבוד יום הולדתו השמונים של שמואל נח אייזנשטדט, מאמר של ברוך קימרלינג, המנתח את כתביו של אייזנשטדט, וריאיון-שיחה שערך דני רבינוביץ עם חתן השמחה.

אין בהכרח חוט מקשר בין המאמרים, אבל מכל הפסיפס עולה מגוון סגנוני של חוקרים מפרספקטיבות וממקומות שונים. במידה רבה, המנעד של הכותבים – ולא בהכרח מושאי כתיבתם – נדמה כי הוא זה שהעניק בסופו של יום לספר את כותרו: דורות, מרחבים, זהויות. הכותבים הם בני דורות שונים, הם עובדים במרחבים שונים וזהויותיהם המקצועיות והאישיות, גם בהן יש יותר מגוון אחד. המאמרים בחלקם נסמכים על עבודותיו של אייזנשטדט ומשתמשים במושגיו, שעה שחלקם האחר לא ממש מזכיר אותו. מתוך 23 הכותבים והכותבות נפרשת גיאוגרפיה הכוללת את כל אחת משש האוניברסיטאות בישראל שבהן יש תכנית ללימודי סוציולוגיה: כשליש מן הכותבים מלמד באוניברסיטה העברית (אם כי רובם לא במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה) וכרבע מלמדים באוניברסיטת תל אביב (וכולם בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה). חלקם של הכותבים היה תלמידיו וחלקם אולי קרא משהו מכתביו במחוזות שמעבר לים, שבהם ספגו את השכלתם הסוציולוגית. רוב הכתיבה בספר, ברוחו של אייזנשטדט, מתבססת על מחקר איכותני, ואין כמעט פרספקטיבה תיאורטית שלא נמצא לה ייצוג. כך, בכפיפה אחת יטען ליסק במאמר מפוכח וכעוס כי בשל הדומיננטיות של האסכולה הביקורתית בחקר הסוציולוגי של החברה בישראל בעשורים האחרונים נגרם נזק לתחומי מחקר רחבים (עמ' 105-121); ויער יוסיף גישה מורכבת מהמקובל הביקורתי כיום לרעיון כור ההיתוך ויראה בו לא רק כישלון, אלא "מידת הצלחה מרשימה" (עמ' 73); ושנהב ידור עם ניתוח המפגש הטעון כל כך ליד העיר אבדאן שבין עובדי חברת "סולל בונה" ליהודים-ערבים, ועם מתח המפגש שבין פרדיגמה קולוניאלית ולאומית (עמ' 44-71); והרצוג תציע את מושג ה"דור" ככלי לניתוח החברה, שהוא לא פחות חשוב מהמשתנים המקובלים של מוצא, מעמד ומגדר (עמ' 21-43).

יותר מכל, הספר מעיד על סדר היום של הסוציולוגיה בישראל, או במדויק יותר, מה מעסיק חלק ניכר ממיטב חוקריה בעשור הראשון של האלף הנוכחי. מתוך המגוון התוסס עולה תמונה של חברה אשר עסוקה ללא הרף בסוגיית הגבולות החיצוניים וחדירותם ובשאלת

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

גבולות השבטים הפנימיים ומשמעותם. כך למשל ע'אנס, בעבודתה על מצבם הלימינלי של אינטלקטואלים פלסטינים (עמ' 350-368); הלמן במאמרה על ההתמודדות של המדינה הישראלית עם מצב של גבולות פרוצים בעידן של גלובליזציה ומציאות מולטי-אתנית (עמ' 125-180); פישר, המביא את קולה של הציונות הדתית הרדיקלית (עמ' 421-454); רפופרט ולומסקי-פדר, הקוראות תיגר על הגבולות המעמדיים המקובלים באמצעות סיפוריהן של מהגרות רוסיות העובדות במשק בית (עמ' 176-193); סער, המפענחת את הפרדוקס הטרגי בחייהן של נשים פלסטיניות חזקות (עמ' 369-393); אדלר, המביא את קולה השבטי של מערכת החינוך (עמ' 283-297); קמפ, החושפת אותנו לדור השני של מהגרי העבודה בישראל, ורוזנהק, שעוסק בסתירות של מדינת הרווחה, שהיא בעלת היגיון כלכלי משלה ויוצרת מעמדות ושמצומה בתקופה שעדיין יש בה דרישה לחברה מגויסת יוצר מתח מקורי במיוחד (עמ' 317-349). אייזנשטדט יכול היה לקרוא לספרו ב־1967 החברה הישראלית, לספרו ב־1989 החברה הישראלית בתמורותיה, וב־2002 הציביליזציה היהודית. הספר לכבודו הוא עמוס, מגוון ומורכב, אבל הוא צנוע וזהיר וחושש במהלך שלו. אין בו סיפור אחד, תזה אחת ואמירה אחת; "ה"א הידיעה" הוחלפה בתת־הכותרת "מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל", ואין לו עורך אחד אלא שלושה. יותר ממה שחולקים כבוד לאייזשטדט, ויותר ממה שמתווכחים אתו (מה שלא קיים בספר כלל), יש כאן ניסיון להראות מה קורה היום בחשיבה הסוציולוגית על החברה בישראל.

אל מול הניסיון הזה (שמייצג מציאות אקלקטית) ושאוּרכו מעל 500 עמודים, ניצב הסיפא של הספר שעניינו 47 עמודים של שיחה מרתקת ומיוחדת במינה בין האנתרופולוג התל אביבי דני רבינוביץ ובין הסוציולוג הירושלמי שמואל נח אייזנשטדט. לקורא לא ברור מה היה המנדט של השיחות הללו, שנערכו בברלין (למה בברלין?) ובירושלים במהלך 2005 ו־2006, והאם הן היו אמורות להיות שיחה כללית על החיים, על סוציולוגיה, דיאלוג עם הטקסטים שנכתבו לספר או כל סדר יום אחר. כך או כך, מה שעולה הוא מסמך מרתק ונדיר במחוזותינו, שבהם מרואיינים בדרך כלל אנשים מזן אחר. טקסט זה פותח צוהר לעולמו של מי שנחשב ל"כיר החוקרים בסוציולוגיה הישראלית ומגדולי החוקרים שהטביעו את חותמם על הסוציולוגיה העולמית בת זמננו" (הרצוג, כוכבי וצלניקר, עמ' 7) וחושף גם את עמדתו לגבי לימודי ישראל, לימודי יהדות, מודרניזציה וגלובליזציה (כך כותר המאמר), תוך אבחנה ברורה ונדירה בבהירותה על ההבדל שבין סוגיות שעומדות במרכז סדר היום הישראלי ובין הכתיבה עליהן.

שעה שאת הגותו המדעית אפשר להכיר בקריאת ספריו של אייזנשטדט, את אזכוריה במאמרו של קימרלינג בספר זה או במסגרת השיחה עם רבינוביץ, הרי עיקר עוצמתו של המסמך הוא במטא-שיח. כך עולה נימה של פייסנות אצל אייזנשטדט בנוגע לביקורת על עבודותיו שלו, אפילו קבלה ("נכון הוא שהמחקרים שערכנו בשנות החמישים לא התייחסו די למיעוט הערבי, שעליו צריך היה לומר יותר, ולא הביאו את הדברים מנקודת מבטן של נשים" [עמ' 481-482], "נכון הוא שלא הבלטנו את זה [שהיו עולים שלא רצו לבוא לישראל]... יכול להיות שהיינו צריכים לבדוק את זה יותר לעומק" [עמ' 491]). עם זאת, עולה אמירה ברורה מהיראיון שיש מקום לבחון ולבקר טקסטים אך ורק בהקשר ההיסטורי-חברתי שבו נכתבו, וכך למשל, לגבי היעדרן של הנשים ממחקריו, טוען אייזנשטדט כי "לנשים היתה אז השפעה מצומצמת בזירות הציבוריות בהשוואה לתקופות מאוחרות יותר", ומכאן שלא היה מקום

לצפות למרכזיות קולן במחקר. אייזנשטדט דוחה, בלי להתנצל ובלי להתבלבל, ובצורה חדה וברורה את כל הטענות נגדו כאילו היה ממסדי וכאילו הכפיף את עבודתו לממסד:

הייתי מעורב במגזרים ההגמוניים פחות מדין הורוביץ. אבי לא היה נגיד בנק ישראל, ולא גדלתי בקיבוץ כמו דן הורוביץ, לא הייתי חבר בתנועת נוער... שמרתי תמיד על קצת דיסטנס, על ביקורת... הייתי קשור למרכז, אבל לא ממש חלק ממנו ובעיקר לא מן הממסד (עמ' 495).

במקביל, ובעיקר על רקע העובדה ששיחה זו חותמת ספר שכולו נכתב אם לא בהשראת אייזנשטדט, הרי שלכבודו, מהדהדות אמירותיו הלא מחמיאות על מצבו של המחקר הסוציולוגי בישראל. וכך טוען אייזנשטדט כי המרחק שבין העמדות הפוליטיות של החוקרים ועבודתם המחקרית הצטמצם, והאידיאולוגיה השתלטה על החשיבה הסוציולוגית והטתה אותה. שעה שהסוציולוגים הישראלים מרושנים בעולם (האמריקאי בעיקר), אין לסוציולוגיה הישראלית ייחוד והשפעה כפי שהיו לה בעבר, הממד ההשוואתי לא מנותח דיו, ומכאן שחסרה ההבנה של המיוחד בישראל לעומת מקומות אחרים בהקשר למונחים ומושגים אופנתיים (למשל, רב־תרבותיות, גלובליזציה) כפי שהיה בעבר. הסוציולוגיה הישראלית נגועה בפרוקיאליזם, בפרובינציאליות, באידיאולוגיה, בגישות צרות, בתיוג, בהיעדר ביקורת עצמית, בתת־תיאורטיזציה, ובהיעדר עיסוק בנושאים הנמצאים בחזית המחקר העולמי (כמו בחירה רציונלית ומוסדיות). האנתרופולוגיה, אגב, לא ניצלת מהערכה דומה. נדמה כי אולי הכותר המתאים לשיחה הוא ככותר ספרו העצוב של יונתן שפירא, עילית ללא ממשיכים. לא פשוט לקרוא את המאמר־שיחה הזה, אבל מומלץ בחום. יותר מכך, יש לא מעט מאמרים בספר עצמו שיכלו לנהל דיאלוג – אפילו ויכוח נוקב – עם הטענות כבדות המשקל שמעלה אייזנשטדט. כך למשל, פייגה במאמרו על היעדר ההתנגדות לגלובליזציה בישראל (עמ' 394-420); רוניגר, המציע מבט השוואתי בין ישראל ובין דמוקרטיה בדרום אמריקה (עמ' 194-213); שמיר במאמרו הביקורתי, כמעט ציני, על התגובה של תאגידים ללחץ חברתי תוך שימוש בדוגמה למעורבות בנושא של אחריות חברתית (עמ' 237-258); אל־חאג', המעמת בין דיבור על רב־תרבותיות לבין מציאות שאין בינה לבין השיח מן המשותף (עמ' 298-316); ממן בעבודתו על הדרך שבה באמצעות שחקנים מקומיים מחלחל שיח גלובלי אל הלוקלי (עמ' 214-236); ובאופן דומה בשדה הפילנתרופיה הישראלי אפשר לראות את מאמרה של סילבר (עמ' 261-282). אלו הן, כאמור, כמה דוגמאות, אבל סוג כזה של דיאלוג לא מתרחש בספר.

יש לפחות שתי סיבות מצוינות לקרוא את הספר ולהיעזר בו בקורסים על חברה בישראל. הספר מספק מגוון עשיר ומרתק של מחקרים על מצבה של החברה בישראל כיום, והוא מספק מבט ביקורתי מאוד שמאיין כמעט את כל המפעל הסוציולוגי הזה. כך, אולי בבלי דעת וללא כוונה, מנוהל דיאלוג קשה ונטול רחמים בין העוסקים העכשוויים במלאכה לבין האב המייסד, שלא חוסך את שבטו מבניו ובנותיו והרואה את מפעל חייו כמי שהגיע לא למקום אחר, אלא לשום מקום.

אייזנשטדט המצטייר מהשיחה עם רבינוביץ הוא איש אופטימי בנוגע לחברה בישראל ופסימי בנוגע לסוציולוגיה שלה. בסופו של יום, כאנשים שחיים כאן, יש בכך נחמה גדולה.